

Disadvantaged Groups in Social Studies Curriculum and Social Studies Textbooks¹

Assist. Prof. Dr. Serpil Demirezen

Akdeniz University - Türkiye
ORCID: 0000-0002-4399-694X
sdemirezen@akdeniz.edu.tr

Esra Kaya (MA Stud.)

Akdeniz University - Türkiye
ORCID: 0000-0003-3927-4706
esrakaya6338@gmail.com

Abstract

The Social Studies course, which aims to assist individuals in realizing their social existence and to cultivate good individuals and good citizens, carries the most important characteristic of providing awareness about disadvantaged groups to students at the basic education level. The study aims to examine the Social Studies Curriculum (MEB, 2018) and social studies textbooks in terms of disadvantaged groups. In the research, the concept of disadvantaged groups was examined based on the literature to determine its scope. The disadvantaged groups were defined as "women, individuals with disabilities, refugees, children, and groups with language, religion, and racial differences." Later, the Social Studies Curriculum and textbooks for grades 4, 5, 6, and 7 were scanned to examine how disadvantaged groups are addressed in them. In this qualitative research, data were collected through document analysis. The data were analyzed using descriptive analysis, and tables were created. Additionally, in the textbooks, visuals associated with disadvantaged groups were presented with their explanations. According to the overall findings, it was determined that the Social Studies Curriculum did not directly address disadvantaged groups. However, it was found that the achievements and explanations related to individual differences, children's rights, fundamental rights and freedoms, respect for diversity, and social cohesion could be associated with disadvantaged groups. The research findings indicate that the 4th, 5th, 6th, and 7th-grade textbooks included references to disadvantaged groups through sample texts and visuals in the learning domains of "Individual and Society," "Active Citizenship," and "Global Connections. The most prominently addressed disadvantaged groups are children and refugees. Based on the findings, it can be suggested that for the development of students' awareness regarding social cohesion and respect for diversity towards disadvantaged groups, the Social Studies Curriculum and the content of textbooks should include clearer and more concrete explanations about disadvantaged groups.

Keywords: Social studies, Textbooks, Disadvantaged groups, Curriculum

**E-International Journal
of Educational
Research**

Vol: 14, No: 3, pp. 68-91

Research Article

Received: 2023-02-24

Accepted: 2023-05-08

Suggested Citation

Demirezen, S. & Kaya, E. (2023). Disadvantaged groups in social studies curriculum and social studies textbooks, *E-International Journal of Educational Research*, 14(3), 68-91. DOI: <https://doi.org/10.19160/e-ijer.1255795>

¹ This article is orally presented as a proceeding at the IX. International Social Studies Education Symposium, held in Bolu between December 20-22, 2021.

Extended Abstract

Problem: Disadvantaged groups; defined by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) as “people who have less chance of social and economic integration due to their economic status, gender, ethnic and linguistic background, religion or political status (refugee)” (UNESCO, 2021). There are studies in the literature that deal with disadvantaged groups from various aspects (Demirtaş, Arslan & Güven, 2016; Uçuş, 2016; Kahraman & Kahraman, 2017; Çeviker, Mumcu, Şekeroğlu & Bayrak, 2018; Mengi, 2019; Yeşil, Horuzoğlu & Koç, 2019; Ayaşlıoğlu, 2020; Yıldırım Aykurt, 2020; Cankaya, 2020; Toplaoğlu & Çam Aktaş, 2022). Schools and the education and training process are of great importance at the point of creating awareness for disadvantaged groups in the social structure (Toprakçı & Yazıcı, 2021). In addition to the projects carried out in this context, it is possible to prevent negative attitudes and behaviors towards disadvantaged groups with some skills and values to be gained to students. At this point, the social studies course, which aims to help the individual realize his social existence and takes its content from social science branches, emerges as an important power. Empathy, communication, cooperation, recognizing stereotypes and prejudice, social participation skills, solidarity, sensitivity, equality, respect, and helpfulness values in the social studies curriculum are the elements that can contribute to raising awareness for disadvantaged groups. In addition, the social studies course is the course in which the disadvantaged groups and the institutions and organizations that provide services for them are taught within the scope of achievements and subjects. There are few studies in the literature examining social studies textbooks in terms of disadvantaged groups (Sucu, 2020), Mengi, 2019, Dere ve Uçar, 2020).

The purpose of this research; It is examined how disadvantaged groups are handled in the Social Studies Curriculum and textbooks. When the studies in the literature are examined, no study has been found that deals with disadvantaged groups holistically in the textbooks and curriculum. It is hoped that this aspect of the study will contribute to the literature.

Method: This research is a descriptive study in which the qualitative method is adopted. The documents used to collect data in the research are the Social Studies textbooks prepared for the 4. 5. 6. 7th grades levels of the Social Studies Curriculum and taught in the 2021/2022 academic year. The data obtained in the research were analyzed by descriptive analysis. After determining the disadvantaged groups that will be discussed within the scope of the research, the subjects and visuals that include the disadvantaged groups in the curriculum and textbooks are associated with the achievements and learning areas. While examining the textbooks, disadvantaged groups were classified in each learning area and page numbers were noted. Then, the elements agreed upon by both researchers were associated with learning areas and achievements and transferred to the tables. The page numbers of the elements associated with the disadvantaged groups are indicated and sample images from the relevant sections of the textbooks are included. For the validity and reliability of the research, first of all, the documents constituting the data source were accessed from the official websites and their originality was determined. In this study, the data were analyzed by both researchers simultaneously and a consensus was reached by discussing the points of disagreement, sample images and texts were presented together with their explanations and the elements that were agreed upon were explained.

Findings: According to the results obtained in line with the first sub-problem of the research, individual differences in the achievements in the curriculum, participation in activities that support social assistance and solidarity for the unification of these differences, questioning stereotypes, children's rights, freedom of travel and settlement, questioning stereotypes about various cultures and social life. Expressions about recognizing the value given to women were determined.

When evaluated in general, it is seen that disadvantaged groups are handled within the scope of Individual and Society, Active Citizenship and Global Connections (mostly 7th grade) learning areas in Social Studies textbooks. It has been determined that disadvantaged groups are included in the learning areas of Science, Technology and Society, People, Places and Environments and Production, Distribution and Consumption. In the field of culture and heritage learning, there were no disadvantaged groups. It is seen that refugees are frequently included in the textbooks. Internet news, visuals and texts include

refugees having to go from their own country to a country they do not know, having language problems and the camps they stay in.

In the textbooks examined within the scope of this research, it was determined that the disadvantaged children were mostly included in the learning area of Active Citizenship. Children's rights, child labor and the difficulties experienced by refugee children are mentioned in the textbooks through texts and visuals. In his research, [Sucu \(2020\)](#) states that the issues related to children's rights are mostly discussed in the field of Individual and Society learning. Similarly, [Tiftikçi \(2018\)](#) found in his research that although children's rights are covered in the Individual and Society unit in the 5th grade Social Studies textbook, they are also associated with other units. [Kepenekçi-Karaman \(2010\)](#) investigated the social rights of children in primary school textbooks and found that social rights were included in the 6th grade textbooks in all textbooks. Unlike this research, it has been determined that social rights are mostly mentioned in the 4th and 5th grade textbooks.

Individuals with disabilities, who are examined as one of the disadvantaged groups, are mostly discussed in the context of individual differences and children's rights in the 4th and 5th grade textbooks. In the 6th and 7th grade textbooks, it was conveyed in the text, supported by visuals. It has been determined that the issue of women, who are among the disadvantaged groups, is directly addressed within the scope of 6th grade unit. In [Başaran's \(2019\)](#) research, it was stated that the section titled Women and Society in the 6th unit of the 6th grade social studies textbook has the most positive examples related to gender. In this respect, it can be said that the results of the research support each other. In this research, it has been determined that children's rights are discussed at every grade level with various dimensions in texts and examples about children. Information on situations where children's rights are violated, child workers, nutrition and shelter, children with disabilities, and children with disabilities are mostly presented with visual support. It has been determined that refugees are included both in the text and through images. Texts and examples related to refugees are included in the scope of recognizing prejudices and stereotypes, empathy, cooperation, respect for differences skills, and migration, global problems, freedom of settlement and travel. This situation can be explained by the fact that the subject of refugees is kept up-to-date in the national and world agenda at the time of publication of the examined textbooks and that the subject is transferred to the textbooks. According to the results of the research, people living with chronic diseases, Roma and Gypsies, HIV/AIDS and LGBTQI individuals who are among the disadvantaged groups are not included in the social studies textbooks.

Suggestions: Based on the results obtained in the research, it can be said that the disadvantaged groups are included in the textbooks in a limited way, considering the special objectives and achievements of the Social Studies course. Accordingly, it can be suggested to give more place to disadvantaged groups in the Social Studies Curriculum and textbooks. In addition, it can be suggested to examine the textbooks of different publishers in terms of disadvantaged groups in order to contribute to the literature. Many disadvantaged groups are not independent of each other. Individuals can experience more than one disadvantage at the same time. Considering this reality, it may be suggested to approach the subject with a holistic point of view rather than considering the disadvantaged groups separately in future studies.

Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında Dezavantajlı Gruplar²

Dr. Öğrt. Üyesi Serpil Demirezen

Akdeniz Üniversitesi - Türkiye

ORCID: 0000-0002-4399-694X

sdemirezen@akdeniz.edu.tr

Esra Kaya (YL.Öğr.)

Akdeniz Üniversitesi - Türkiye

ORCID: 0000-0003-3927-4706

esrakaya6338@gmail.com

Özet

Bireyin toplumsal varoluşunu gerçekleştirmesine yardımcı olma ve iyi insan, iyi vatandaş yetiştirme amacı taşıyan sosyal bilgiler dersi, temel eğitim düzeyinde öğrencilere dezavantajlı gruplara yönelik farkındalığın kazandırılabilmesi en önemli ders niteliği taşımaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın amacı; Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (MEB, 2018) ve sosyal bilgiler ders kitaplarının dezavantajlı gruplar açısından incelenmesidir. Araştırmada öncelikle dezavantajlı grup kavramı literatüre dayalı olarak incelenerek kapsamı belirlenmiştir. Buna göre öğretim programı ve ders kitaplarında incelenen dezavantajlı gruplar; "kadınlar, yetersizliği olan bireyler, mülteciler, çocuklar ve dil, din, ırk farklılığına sahip gruplar" olarak sınırlandırılmıştır. Daha sonra Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ve 4. 5. 6. 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitapları taranarak dezavantajlı grupların nasıl ele alındığı incelenmiştir. Nitel araştırma yaklaşımının benimsendiği araştırmada veriler, doküman analizi tekniği ile toplanmıştır. Araştırmada elde edilen veriler, betimsel analiz ile çözümlenerek tablolştırılmıştır. Ayrıca ders kitaplarında, dezavantajlı gruplar ile ilişkilendirilen görseller, açıklamaları ile birlikte sunulmuştur. Araştırma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde; Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında dezavantajlı gruplara doğrudan yer verilmediği ancak bireysel farklılıklar, çocuk hakları, temel hak ve özgürlükler, farklılıklara saygı ve toplumsal birliktelik ile ilgili kazanımların ve açıklamaların dezavantajlı gruplar ile ilişkilendirilebileceği tespit edilmiştir. Araştırmada 4. 5. 6. ve 7. sınıf ders kitaplarında "Birey ve Toplum", "Etkin Vatandaşlık" ve "Küresel Bağlantılar" öğrenme alanlarında örnek metinler ve görseller yoluyla dezavantajlı gruplara yer verildiği tespit edilmiştir. Sosyal bilgiler ders kitaplarında en çok ele alınan dezavantajlı gruplar çocuklar ve mültecilerdir. Araştırma sonuçlarından hareketle, öğrencilerin toplumsal birliktelik ve farklılıklara saygı konusunda dezavantajlı gruplara yönelik farkındalıklarının oluşabilmesi açısından Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında ve ders kitaplarının içeriğinde dezavantajlı gruplara ilişkin daha net ve somut açıklamaların yer alması önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler, Ders kitapları, Dezavantajlı gruplar, Öğretim programı,

**E-Uluslararası
Eğitim Araştırmaları
Dergisi**

Cilt: 14 No: 3, ss. 68-91

Araştırma Makalesi

Gönderim: 2023-02-24

Kabul: 2023-05-08

Önerilen Atıf

Demirezen, S. & Kaya, E. (2023). Sosyal bilgiler dersi öğretim programı ve ders kitaplarında dezavantajlı gruplar, *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 14(3), 68-91. DOI: <https://doi.org/10.19160/e-ijer.1255795>

² Bu çalışma, 20-22 Aralık 2021 tarihleri arasında Bolu'da gerçekleştirilen IX. Uluslararası Sosyal Bilgiler Eğitimi Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

GİRİŞ

Eğitimin toplumsal bir kurum olarak ortaya çıkış amacı, toplumun ve bireylerin eğitim gereksinimlerini karşılamaktır (Toprakçı, 2016). Eğitim, çocuğun içinde yaşadığı toplumun ve dünyanın nitelikli bir üyesi haline getirildiği süreçtir. Bu sürecin etkililiği, dezavantajlılar da dahil çeşitli özellik, ortam ve olanaklara sahip, bireylerin tümünü kapsama oranına bağlıdır (Toprakçı, 2012). Dezavantajlı gruplar; Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından “ekonomik durumları, cinsiyetleri, etnik ve dilsel kökenleri, din ya da politik statüleri (mülteci) nedeniyle sosyal ve ekonomik olarak daha az bütünleşme şansı olan insanlar” olarak tanımlanmıştır (UNESCO, 2021). Bunlar kişiye ait özel mülk veya diğer gelir getirecek olan araçlara sahip olmayan ve genellikle sağlık, konut ve eğitim gibi temel kişisel ihtiyaçlardan yoksun olan (işsizler, yoksullar, eğitimsizler, sosyal güvenliği olmayanlar, evsizler, ayrımcılığa uğrayan sosyal gruplar vb.) kişilerdir (Kazu, 2019, s. 39). Etnik, dilsel ya da politik statüleri açısından dezavantajlı grupların tanımı ulusal bağlama dayandığından ülkeler arası farklılıklar bulunabilir (UNESCO, 2021). Örneğin İzlanda İnsan Hakları Merkezi, yardım gerektiren 13 grup belirlemiştir. Bunlar; kadınlar ve kızlar, çocuklar, mülteciler, kalıcı olarak yerinden edilmiş kişiler, vatansız kişiler, ulusal azınlıklar, yerli halklar, göçmen işçiler, engelli kişiler, yaşlı kişiler, HIV pozitif kişiler ve AIDS mağdurları, Roman/Çingeneler/Sinti ve lezbiyen, gey ve transseksüel insanlardır (Chapman ve Carbonetti, 2011 s.4). Finlandiya Dışişleri Bakanlığı himayesinde kurulan Sosyal Koruma ve İnsan Hakları Platformu’na göre dezavantajlı gruplar; çocuklar, yerli halk, kayıt dışı ve güvencesiz işçiler, LGBTQI+, göçmenler, azınlıklar, yaşlı kişiler, HIV/AIDS veya diğer kronik hastalıklarla yaşayan kişiler, engelli insanlar, mülteciler ve sığınmacılar, kırsal işçiler ve kırsal nüfus, gençlik, diğer dezavantajlı veya hassas gruplardır (UNRISD, 2021). Dezavantajlı grupların sınıflandırılmasına yönelik farklılıklar bulunmasına karşın Türkiye’de ve Dünya’da ortak kabul edilen gruplar vardır. Bu gruplar engelliler, eski hükümlüler, kadınlar, gençler, yaşı nedeniyle iş bulmakta zorlananlar, göçmenler, farklı etnik kökeni, dili veya dini kimliğinden dolayı dezavantaja maruz kalan toplumlar ya da bireyler olarak sıralanabilir (Olçay, 2019, s.7).

Dezavantajın önemli bir özelliği, özyeterliliği engelleyen durumların varlığıdır. Bu engeller, insanların ihtiyaç duyduğu istihdam ve sermaye, bilgi, eğitim gibi kaynaklara erişilememesi ya da bu imkanların sınırlı olması, yetersiz veya verimsiz resmi uygulamalar nedeniyle mağduriyet yaşanması ve dezavantajlı grubun kendi içinde örgütlenememesi şeklinde sıralanabilir (Mayer, 2003). Dezavantajlı grupların karşılaştıkları sosyal ve yapısal bazı engeller, bireylerin asgari yaşam standardını giderek düşürmektedir. Bu durum, dezavantajlı bireyleri ekonomik, sosyal ve psikolojik olmak üzere birçok açıdan olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Yeşil, Horuzoğlu ve Koç, 2019). Olumsuzlukların en aza indirgenebilmesi ve sosyal devlet yapısı içerisinde dezavantajlı grupların yaşam kalitesinin yükseltilerek eşit imkanlara sahip bir şekilde toplumsal yaşama katılım sağlamaları son derece önemlidir.

2000’li yıllarda Avrupa Birliği’ne üyelik ile ilgili çalışmaların hızlandığı dönemde dezavantajlı gruplarla ilgili çalışmaların arttığı görülmektedir. Birçok bakanlığın bünyesinde dezavantajlı gruplara yönelik birimler kurulmuştur. Örneğin 10/7/2018 tarihli ve 30474 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’nin ilgili maddeleri uyarınca yayımlanan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevlerine İlişkin Yönerge doğrultusunda “Dezavantajlı Gruplar Birimi” oluşturulmuştur. Başka bir örnek ise Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na bağlı Çalışma Genel Müdürlüğü bünyesinde kurulan “Dezavantajlı Gruplar Daire Başkanlığı”dır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı AB Koordinasyon Dairesinin yürütücüsü olduğu “Dezavantajlı Kişilerin Sosyal Entegrasyonu ile İstihdam Edilebilirliklerinin Geliştirilmesi Projesi (DESİP)” uygulanmıştır (Elmas, 2018, s. 946). Ayrıca Türkiye – UNICEF iş birliği içerisinde 2021-2025 Ülke Programı kapsamında mülteci, göçmenler de dahil olmak üzere tüm çocuk ve gençlerin her türlü şiddet, istismar ve sömürden korunmasını, yaşamını iyi şartlar altında devam ettirmesini ve kaliteli hizmet almasını amaçlayan proje oluşturulmuştur. Bu proje kapsamında UNICEF (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu) 2021-2025 Ülke Programı’nın 4 ana bileşeninden biri olan Dezavantajlı Gruplar İçin Koruyucu ve Dayanıklı Programlar kapsamında zor durumdaki çocukları ve aileleri bir araya getirmek, sosyal politikalar ve çocuk koruma hizmetlerinden faydalanmak, bu hizmetlerin kalitesini ve kapsamını geliştirmek amaçlanmıştır (UNICEF, 2021).

Millî Eğitim Bakanlığı da dezavantajlı gruplar kapsamında birçok çalışma ve proje gerçekleştirmektedir. Bu projelerden birisi olan “Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine

Entegrasyonunun Desteklenmesi Projesi (PIKTES)", geçici koruma altında olan çocukların Türkiye'de eğitime erişim sağlamasını amaçlamaktadır. PIKTES bütçesi Avrupa Birliği ile yapılan "Türkiye'de Mülteciler İçin Mali Yardım Programı" anlaşmasından alınan hibe yöntemiyle karşılanmaktadır. Bu proje kapsamında geçici koruma altındaki çocukların Türk eğitim sistemine katılımları ve uyumları desteklenmektedir (PIKTES, 2021). Ayrıca UNICEF iş birliğiyle yürütülen "Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'nin Kapsayıcı Eğitim Hizmetleri Sunma Açısından Kapasitelerinin Güçlendirilmesi" (RAMKEG) projesinde Rehberlik Araştırma Merkezleri'nin (RAM) kapasitelerinin artırılması ve dezavantajlı gruplara sunulan eğitimin iyileştirilmesi hedeflenmiştir (MEB, 2021a). Millî Eğitim Bakanlığı, Alman Uluslararası İş Birliği Kurumu ile Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği iş birliğinde 800'ü Türk ve 800'ü Suriyeli olmak üzere bin 600 kişiye mesleki eğitim imkânı sağlayacak "Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler ve Ev Sahibi Toplum için Ekonomik Fırsatların Desteklenmesi Projesi" (MEB, 2021b) başlatılmıştır.

MEB bünyesinde Millî Eğitim Müdürlükleri tarafından geliştirilen ve dezavantajlı grupların eğitimine destek veren projeler de bulunmaktadır. Örneğin Kırklareli İl Millî Eğitim Müdürlüğü, "Marka Eğitim Şehri Kırklareli Projesi (MEŞK)" kapsamında düzenlenen çalıştay raporunda dezavantajlı gruplara değinilmiştir. Bu rapor kapsamında dezavantajlı öğrencilerin takibi adlı temada "risk faktörlerinin belirlenmesi, risk faktörlerine yönelik güvenliğin sağlanması, risklerin belirlenmesi ile dezavantajlı öğrencilere destek sağlanması" hususlarına değinilmiştir. Ayrıca değerler eğitimi temasının kapsamında özel eğitim ve farklılıklara saygı başlıklarıyla dezavantajlı gruplara değinmiştir (MEB, 2021c). Yalova İl Millî Eğitim Müdürlüğü tarafından dezavantajlı veya risk altındaki gruplarla ilgili eğitmen yetiştirmek ve yetiştirilmiş eğitmenlerin risk grubundakilere rehberlik çalışmaları hazırlamalarını sağlamak amacıyla bir Avrupa Birliği Projesi olan "Dezavantajlı Gruplar İçin Mesleki Rehberlik ve Kariyer Planlama Projesi" yürütülmüştür (MEB, 2021d). Bunların yanı sıra her eğitim kademesindeki okullarda dezavantajlı gruplara yönelik pek çok projeye rastlanmaktadır. Örneğin görme engelli öğrencilerin eğitime erişimlerinin önündeki engelleri kaldırmak, bilgiye ulaşmalarını kolaylaştırmak amacıyla 2019 yılında 200 adet "Braille Ekran Okuma ve Not Alma Cihazı - Orbit Reader 20" cihazı görme engelli bireylere dağıtılmıştır (MEB, 2020). İşitme engelli öğrencilere yönelik kurulan dijital bir eğitim platformu ile zenginleştirilmiş ve etkileşimli işaret dili anlatımlı kitap ve animasyonlar erişime açılmıştır (MEB, 2022). Tokat İl Millî Eğitim Müdürlüğü'nün liderliğinde ERASMUS+ kapsamında gerçekleşen "Sokakta mendil mi, okulda kitap mı?" projesi kapsamında hedef kitle olan sokakta çalışan öğrencilerin eğitime dahil olması sağlanmıştır (MEB, 2019). Bu çalışmalar dezavantajlı grupların eğitim öğretim sürecine dahil edilmesine yönelik resmi girişimler olarak ifade edilebilir.

İlgili literatürde dezavantajlı grupları çeşitli yönlerden ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Demirtaş, Arslan ve Güven (2016) dezavantajlı öğrencilerin eğitim gördüğü özel eğitim okullarında yaşanan yönetsel sorunları yöneticilerin görüşlerine göre inceledikleri çalışmada yöneticilerin personel niteliği, kayıt şartları, okul işletmesi, müfredat ve denetim ile ilgili sorunları dile getirdiklerini tespit etmişlerdir. Uçuş (2016) dezavantajlı çocukların velilerine yönelik geliştirilen aile katılım etkinliklerinin (AKE) etkililiğini, velilerin ve öğrencilerin farkındalıklarını tespit etmeyi amaçladığı çalışmada aile katılım etkinliklerinin velilerde olumlu tutum geliştirmeye ve farkındalıklarının artmasında büyük etki oluşturduğu, motivasyonlarını artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Kahraman ve Kahraman (2017) araştırmalarında dezavantajlılık kavramının içeriğini belirleyerek çocukların deneyimlediği farklı dezavantajlılık durumlarını (çocuk işçiliği, sokak çocukları, şiddeti deneyimleyenler, çocuk gelinler) ele almışlardır. Çeviker, Mumcu, Şekeroğlu, Bayrak (2018) dezavantajlı grupların sosyal uyumlarının sağlanması için spor ortamına katılımlarını teşvik eden stratejileri Avrupa'da ve Türkiye'deki uygulamalar bakımından inceleyerek, ülkemizde bu amaçla yapılan sportif faaliyetlerin yeterli olmadığını belirlemişlerdir. Mengi (2019) sosyal bilgiler ders kitaplarını ve öğretim programını engellilik açısından incelediği çalışmada ders kitaplarında engellilik olgusuna az yer verildiğini belirterek eksiklerin giderilmesine yönelik önerilerde bulunmuştur. Yeşil, Horuzoğlu ve Koç (2019) sosyal devlet anlayışı çerçevesinde Türkiye'de dezavantajlı gruplara yönelik yürütülen faaliyetleri değerlendirerek önerilerini sunmuşlardır. Ayaşlıoğlu (2020) çalışmada, dezavantajlı gruplar için yeni medya ve yeni iletişim teknolojileri merkezli bir halkla ilişkiler yaklaşımının genel hatlarını ortaya koymuştur. Yıldırım Aykurt (2020) çalışmada 21. yüzyılın sosyal sorunlarının dezavantajlı duruma getirdiği bireyleri ve sosyal dışlanma sürecini ele almıştır. Cankaya (2020) üniversitelerin sürekli eğitim merkezlerinin faaliyetlerini dezavantajlı gruplar bakımından incelediği çalışmada doğrudan dezavantajlı gruplara yönelik

"pastacılık ve aşçılık", "amatör denizci", "biyoenerji terapisi" ve "cankurtaran" eğitimleri verildiğini, engellilere ve hükümlülere yönelik eğitimler verilmediğini tespit etmiştir. [Toplaoğlu ve Çam Aktaş \(2022\)](#) araştırmalarında okul psikolojik danışmanlarının görüşleri doğrultusunda mülteci öğrencilerin yaşadıkları zorlukları iletişim sorunları, akademik başarısızlık, sosyal uyum sorunları olarak belirlemişler, bununla birlikte sınıf öğretmenlerinin mülteci öğrencileri güçlü koşulsuz kabullerinin, bu öğrencilerin diğer öğrenciler tarafından kabul edilmesinde yardımcı olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Literatürde dezavantajlı grupları eğitim açısından ele alan çalışmaların dersler ve dezavantajlı gruplar bakımından ayrıştığı görülmektedir. Bu çalışmada sosyal bilgiler ders kitaplarının dezavantajlı gruplar yönüyle ele alınacak olması nedeniyle literatür taraması sosyal bilgiler dersi ile sınırlandırılmıştır. [Sucu \(2020\)](#) sosyal bilgiler ders kitaplarını çocuk hakları açısından incelediği çalışmasında 5 ve 7. sınıf ders kitaplarında "özel gereksinimli çocukların hakkı" unsuruna hiç yer verilmediğini tespit etmiştir. [Dere ve Uçar \(2020\)](#) küresel bağlantılar öğrenme alanının sosyal bilgiler ders kitaplarına yansımalarını inceledikleri çalışmada, 4. ve 7. sınıf ders kitaplarında kalıp yargılar konusunun işlendiğini; 4. sınıfta kültürel farklılıklar vurgusuyla ele alınan kalıp yargıların, 7. sınıfta İslamofobi ve ırkçılık kavramlarıyla birlikte ele alındığını belirtmişlerdir.

Toplumsal yapı içerisinde dezavantajlı gruplara yönelik farkındalığın oluşabilmesi noktasında okulların ve eğitim öğretim sürecinin önemi büyüktür. Okullarda bu kapsamda yürütülen projelerin yanı sıra öğrencilere kazandırılacak birtakım beceriler ve değerler ile dezavantajlı gruplara yönelik kapsayıcı uygulamaların sürdürülmesi mümkündür. Bu noktada bireyin toplumsal varoluşunu gerçekleştirmesine yardımcı olmayı amaçlayan ve içeriğini sosyal bilim dallarından alan sosyal bilgiler dersi önemli bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında yer alan *empati, iletişim, iş birliği, kalıp yargı ve önyargıyı fark etme, sosyal katılım* becerileri ile *dayanışma, duyarlılık, eşitlik, saygı, yardımseverlik* değerleri dezavantajlı gruplara yönelik farkındalık oluşturulmasına katkı sağlayabilecek unsurlardır. Bununla birlikte sosyal bilgiler dersi, dezavantajlı grupların ve onlara yönelik hizmetlerde bulunan kurum ve kuruluşların kazanımlar ve konular dahilinde işlendiği derstir. Bu doğrultuda araştırmamızın amacı; Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda ve ders kitaplarında dezavantajlı grupların nasıl ele alındığını incelemektir. Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde ders kitaplarında ve öğretim programında dezavantajlı grupları bütünsel olarak ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmanın bu yönüyle alanyazına katkı sağlaması umulmaktadır.

Bu araştırma kapsamına dahil edilen dezavantajlı grupların belirlenebilmesi amacıyla [UNESCO \(2021\)](#) tarafından yapılan dezavantajlılık tanımı ve literatürde farklı derslerin öğretim programları ve ders kitaplarını dezavantajlılık bağlamında inceleyen çalışmalar birlikte değerlendirilmiştir. Buna göre cinsiyet ayrımcılığı, toplumsal cinsiyet, aile ve kadın ([Dündar, 2021; Karaboğa, 2020; Fidan 2019; Başaran, 2019; Şeker, 2014; Demirel, 2010](#)), yetersizliği olan bireyler ([Mengi, 2019; Can, vd., 2017; Çayır ve Ergün, 2014](#)), mülteciler ([Pehlivan-Yılmaz, 2021; Sezer ve Şamlı, 2017](#)), çocuklar ([Sucu, 2020; Tiftikçi, 2018](#)) ve dil, din, ırk farklılığına sahip gruplar ([Ünal, 2014; İpek, 2011](#)) öğretim programları ve ders kitaplarında belirlenen dezavantajlı gruplardır. Bu doğrultuda araştırmada Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ve ders kitaplarında incelenecek olan dezavantajlı gruplar "*kadınlar, yetersizliği olan bireyler, mülteciler, çocuklar ve dil, din, ırk farklılığına sahip gruplar*" olarak belirlenmiştir.

Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ve sosyal bilgiler ders kitaplarında dezavantajlı grupların nasıl ele alındığını belirlemeyi amaçlayan araştırmanın alt problemleri şunlardır:

1. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda dezavantajlı gruplara nasıl yer verilmiştir?
2. 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında dezavantajlı gruplara nasıl yer verilmiştir?
3. 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında dezavantajlı gruplara nasıl yer verilmiştir?
4. 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında dezavantajlı gruplara nasıl yer verilmiştir?
5. 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında dezavantajlı gruplara nasıl yer verilmiştir?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Sosyal bilgiler ders kitaplarının ve öğretim programının dezavantajlı gruplar bakımından incelenmesinin amaçlandığı bu çalışmada, araştırmacının problemine uygun olarak, nitel araştırma temelinde doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Bu araştırma kapsamında da dezavantajlılık olgusuna öğretim programı ve ders kitaplarında yer verilme durumu incelenmiştir. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Doküman incelemesi, basılı olan, elektronik materyalleri incelemek veya değerlendirmek için kullanılan sistemli bir işlemdir. Diğer araştırma yöntemlerinde olduğu gibi, doküman incelemesi de anlam çıkarmak, anlayış kazanma ve görgül bilgi geliştirmek için verilerin incelenmesini ve yorumlanmasını gerektirir (Bowen, 2009).

Veri Toplama Araçları

Araştırmada verilerin toplanması amacıyla kullanılan dokümanlar, Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (MEB, 2018) ve 4.5.6.7. sınıf seviyeleri için hazırlanmış ve 2021/2022 eğitim öğretim yılında okutulan sosyal bilgiler ders kitaplarıdır. SBÖP'e MEB Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın, ders kitaplarına ise Eğitim Bilişim Ağı (EBA)'nın resmi internet adreslerinden ulaşılmıştır. Araştırmada kullanılan ders kitaplarının künye bilgilerine Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Ders Kitaplarının Künye Bilgileri

Sınıf	Basım Yılı	Yayınevi	Yazar
4.	2020	Tuna Matbaacılık	Sami TÜYSÜZ
5.	2021	Ata Yayıncılık	Seçil Büket HARUT
6.	2021	Anadol Yayıncılık	Erhan ŞAHİN
7.	2021	EKOYAY Yayıncılık ve Matbaacılık	Hikmet AZER

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler betimsel analiz ile çözümlenmiştir. Dokümanların incelenmesinde kullanılan betimsel analizin amacı, elde edilen bulguların düzenlenerek bulguları, yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Araştırma kapsamında ele alınacak olan dezavantajlı grupların belirlenmesinin ardından öğretim programı ve ders kitaplarında dezavantajlı gruplara yer verilen konular ve görseller kazanımlarla ve öğrenme alanlarıyla ilişkilendirilmiştir. Ders kitapları incelenirken her bir öğrenme alanında dezavantajlı gruplar sınıflandırılarak sayfa numaraları not edilmiştir. Daha sonra her iki araştırmacı tarafından üzerinde uzlaşma sağlanan unsurlar, öğrenme alanları ve kazanımlarla ilişkilendirilerek tablolara aktarılmıştır. Dezavantajlı gruplar ile ilişkilendirilen unsurların sayfa numaraları belirtilmiş ve ders kitapların ilgili bölümlerinden örnek görsellere yer verilmiştir.

Araştırmacının geçerliği ve güvenilirliği için öncelikle veri kaynağını oluşturan dokümanlara resmi internet sitelerinden ulaşarak orijinallikleri tespit edilmiştir. Uzmanlar tarafından yazılan ders kitapları, köşe yazıları, kurumsal dokümanlar veya kurum yıllık raporları gibi dokümanların kullanıldığı nitel araştırmaların geçerliği ve güvenilirliği artmaktadır (Saldana, 2011). Güvenirlik, verilerin bir başka araştırmacı tarafından da analiz edilmesi ve sonuçların karşılaştırması ile sağlanabilmektedir. Geçerlik ise araştırmacıların verilerden aynı çıkarımlarda bulunması durumu ile ilgilidir (Coolican, 2009). Bu araştırmada veriler her iki araştırmacı tarafından eş zamanlı şekilde analiz edilmiş ve görüş ayrılığı olan noktalar üzerinde tartışılarak ortak karara varılması sağlanmış, örnek görseller ve metinler açıklamaları ile birlikte sunularak ortak karara varılan unsurlar açıklanmıştır. Çalışmanın her aşamasında Araştırma ve Yayın Etiği'ne uyulmuştur.

BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın alt problemleri doğrultusunda elde edilen verilere dayalı bulgulara yer verilmiştir.

1. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Dezavantajlı Gruplara Yer Verilme Durumuna İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci alt problemi kapsamında SBÖP (MEB, 2018) incelenerek dezavantajlı gruplar ile ilişkilendirilen unsurlar belirlenmiştir. Buna göre programda yer alan Bireysel Gelişim ve Öğretim Programları (MEB, 2018, s.6) başlığı altındaki açıklamalarda “Öğretim programları bireysel farklılıklara ilişkin hassasiyetler göz önünde bulundurularak yapılandırılmıştır. Kalıtsal, çevresel ve kültürel faktörlerden kaynaklardan bireysel farklılıklar ilgi, ihtiyaç ve yönelme açısından da kendini belli eder. Öte yandan bu durum bireylerarası ve bireyin kendi içindeki farklılıkları da kapsar. Bireyler hem başkalarından farklılık gösterir hem de kendi içindeki özellikleriyle farklılık gösterir. Örneğin bir bireyin soyut düşünme yeteneği güçlü iken aynı bireyin resim yapma yeteneği zayıf olabilir” ifadelerine yer verildiği görülmektedir. Bu ifadeler, programın hazırlanmasında bireysel farklılıkların göz önüne alındığını açıklamaktadır. Bireylerin gelişim dönemlerinde yaşadıkları farklılıklar kimi zaman dezavantajlı durumda olmalarına neden olabilir. Örneğin zihinsel ya da bedensel yetersizlik, çocuk işçiliği, göç, kültürel, çevresel vb. nedenlerle bireysel farklılıklara sahip öğrencilerin dezavantajlı gruplar içerisinde yer alması muhtemeldir. Programda yer alan açıklama bu bakımdan ele alındığında; SBÖP kapsamında bireysel farklılıklar bağlamında dezavantajlı gruplara yer verildiği söylenebilir. Tablo 2’de SBÖP’te dezavantajlı gruplar ile ilgili olan kazanımlara yer verilmiştir.

Tablo 2. Sosyal bilgiler dersi öğretim programı’nda dezavantajlı gruplarla doğrudan ilişkilendirilen kazanımlar

Kazanım no	Kazanımlar
SB.4.1.4.	Kendisini farklı özelliklere sahip diğer bireylerin yerine koyar.
SB.4.1.5.	Diğer bireylerin farklı özelliklerini saygı ile karşılar
SB.4.6.1.	Çocuk olarak sahip olduğu haklara örnekler verir.
SB.5.1.4.	Çocuk olarak haklarından yararlanmaya ve bu hakların ihlal edildiği durumlara örnekler verir.
SB.5.6.1.	Bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar ile bu ihtiyaçların karşılanması için hizmet veren kurumları ilişkilendirir.
SB.6.1.3.	Toplumda uyum içerisinde yaşayabilmek için farklılıklara yönelik ön yargıları sorgular.
SB.6.1.4.	Toplumsal birlikteliğin oluşmasında sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı destekleyici faaliyetlere katılır.
SB.6.6.6.	Türk tarihinden ve güncel örneklerden yola çıkarak toplumsal hayatta kadına verilen değeri fark eder.
SB.7.3.4.	Temel haklardan yerleşme ve seyahat özgürlüğünün kısıtlanması halinde ortaya çıkacak olumsuz durumlara örnekler gösterir.
SB.7.7.3.	Çeşitli kültürlere yönelik kalıp yargıları sorgular.

Tablo 2 incelendiğinde genel olarak “Birey ve Toplum” öğrenme alanı kapsamında yer alan kazanımlarda bireysel farklılıklarla ilgili durumlara değinildiği, bunun yanı sıra toplumsal birliktelik, çocuk hakları, toplumda kadının yeri, kültürel çeşitlilik gibi unsurlara yer verildiği görülmektedir. Dezavantajlılık olgusu ile ilişkili kazanımların 4. sınıftan başlayarak yakından uzağa ilkesi doğrultusunda genişleyen bir çerçevede ele alındığı anlaşılmaktadır. Buna göre; öğrencinin kendisindeki ya da çevresindeki dezavantajlılık durumunu fark etmesine öncelik verildiği, çocuk olarak sahip olduğu hakların farkına varmasının amaçlandığı, toplumsal birliktelik için dezavantajlı gruplara yönelik dayanışma faaliyetlerine teşvik edildiği, temel haklardan mahrumiyetin dezavantajlı durumların yaşanması sonucunu doğurabileceğini kavramasının amaçlandığı söylenebilir. Bu doğrultuda, SBÖP içerisinde her sınıf seviyesinde dezavantajlı gruplar ile ilgili kazanımlara yer verildiği ifade edilebilir.

2. 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Dezavantajlı Gruplara Yer Verilme Durumuna İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt problemi kapsamında 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı incelenerek dezavantajlı gruplara nasıl yer verildiği tespit edilmiş, bulgulara Tablo 3'te yer verilmiştir. Ayrıca 4. sınıf ders kitabında dezavantajlı gruplar ile ilişkilendirilen görseller, açıklamaları ile birlikte sunulmuştur.

Tablo 3. 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan dezavantajlı gruplar

Dezavantajlı Grup	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım
Yetersizliği olan bireyler Mülteciler Çocuklar	Birey ve Toplum	Onun Yerinde Olsaydım	SB.4.1.4. Kendisini farklı özelliklere sahip diğer bireylerin yerine koyar.
Yetersizliği olan bireyler Dil Irk	Birey ve Toplum	Farkındayım, Farklılıklara Saygılıyım	SB.4.1.5. Diğer bireylerin farklı özelliklerini saygı ile karşılar.
Çocuklar	Etkin Vatandaşlık	Ben Çocuğum, Haklarımla Varım	SB.4.6.1. Çocuk olarak sahip olduğu haklara örnekler verir.

Tablo 3 incelendiğinde 4. sınıf ders kitabında dezavantajlı gruplarla ilişkili içeriklerin "Birey ve Toplum" ile "Etkin Vatandaşlık" öğrenme alanında yoğunlaştığı görülmektedir. Ders kitabı sayfa 25'te mülteci çocukların farklı bir ülkede yaşamalarının zorluğu anlatılmış ve anadillerinden farklı bir dil olan Türkçe ile eğitim gördükleri için derslerinde zorlandıkları dile getirilmiştir. Ayrıca devlet bakımına muhtaç olan çocuklar için başlatılan yardım kampanyasının aktarıldığı bir gazete haberi yer almaktadır. Sayfa 27'de tekerlekli sandalyede olan bir bireyin yaşadığı mağduriyet aktarılmıştır. Sayfa 28'de yer alan metinde farklılıkları olan bireylerin dışlanma ve ayrılmaya maruz bırakılmaması gerektiği anlatılmıştır. Sayfa 30' da yer alan bireysel farklılıklarla ilgili şiirde de çoğu dezavantajlı (yetersizliği olan bireyler, ırk, dil vb.) içeren örneklere yer verilmiştir. Sayfa 152- 156 arasında çocuk hakları konusu "Etkin Vatandaşlık" öğrenme alanı kapsamında *Ben Çocuğum, Haklarımla Varım* başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Konu akışı içerisinde Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin içeriği ve dezavantajlı gruplarda yer alan çocukların hakları işlenmiştir. Çocukların güvenliğine, şiddet, ihmal ve istismar gibi durumlarda çocukların korunması gerektiğine yönelik bilgi veren bir metne rastlanmaktadır. Çalışmak zorunda bırakılan çocuklar, sokakta yaşayan çocuklar, engelli çocuklar ayrı ayrı ele alınmıştır.

Görsel 1. Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı, (s. 29)

Görsel 1'de Ampute Futbol Milli Takımının başarılarından bahsedilerek takım oyuncuları tanıtılmıştır.

Görsel 2. Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı (s. 155)

Görsel 3. Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabı, s. 155

Görsel 2 ve 3'te çocukların düşüncelerini yansıtan bilgi kutucukları şeklinde sunulan metinlerde sokakta çalışmak zorunda bırakılan çocukların barınma, beslenme, sağlık, eğitim haklarından yoksun kalmalarına denilmiş, metin sonunda sorulara yer verilerek öğrencilerin bu konudaki görüşlerini belirtmeleri istenmiştir.

3. 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Dezavantajlı Gruplara Yer Verilme Durumuna İlişkin Bulgular

Araştırmanın üçüncü alt problemi kapsamında 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı incelenerek dezavantajlı gruplara nasıl yer verildiği tespit edilmiş, bulgulara Tablo 4'te yer verilmiştir. Ayrıca 5. sınıf ders kitabında dezavantajlı gruplar ile ilişkilendirilen görseller, açıklamaları ile birlikte sunulmuştur.

Tablo 4. 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan dezavantajlı gruplar

Dezavantajlı Grup	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım
Çocuklar	Birey ve Toplum	Haklarımla Varım	SB.5.1.4. Çocuk olarak haklarından yararlanmaya ve bu hakların ihlal edildiği durumlara örnekler verir.
	Etkin Vatandaşlık	Topluma Hizmet Edenler	SB.5.6.1. Bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar ile bu ihtiyaçların karşılanması için hizmet veren kurumları ilişkilendirir.
Yetersizliği olan bireyler	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Yeni Fikirler Geliştiriyoruz	SB.5.5.5. İş birliği yaparak üretim, dağıtım ve tüketime dayalı yeni fikirler geliştirir.

Tablo 4 incelendiğinde 5. sınıf ders kitabında dezavantajlı gruplarla ilgili unsurların “Birey ve Toplum”, Üretim, Dağıtım ve Tüketim” ve “Etkin Vatandaşlık” öğrenme alanı kazanımları ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Sayfa 21-23 arasında çocuk haklarının ortaya çıkışı, UNICEF’in görevleri, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme maddeleri açıklanarak örneklerle aktarılmıştır. Sayfa 25’te çocuk işçiliği ele alınarak Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından yayımlanan Dünya Çocuk İşçiliği 2015 raporuna yer verilmiştir. Sayfa 25’te UNICEF’in mülteci çocuklara yönelik raporunda çocuk ölümlerinin artışı gösteren bir gazete haberine yer verilmiştir. Sayfa 131’de yer alan haber metninde yetersizliği olan bireyler grubunda değerlendirilen felçli insanların günlük yaşamını kolaylaştırma amacıyla düzenlenen bir proje yarışması ve Türk öğrencilerin başarılarının aktarıldığı görülmektedir Sayfa 26’da yer alan örnek olay etkinliğinde cam silerek ve dilenerek sokakta çalıştırılan çocukların yaşadıkları tehlikelerin aktarıldığı bir haber metnine ve metinle ilgili sorulara yer verilmiştir.

Görsel 4. Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders Kitabı, s. 24

Görsel 4’te çalışan çocukların haklarına yönelik olarak öğrencilerin görüşlerini belirtmelerine yönelik bir sorulan soru, ağır bir işte çalışan çocuk fotoğrafıyla birlikte sunulmuştur.

Görsel 5. Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders Kitabı, s. 25

Görsel 5’te yer alan fotoğrafta mülteci kampında yaşayan çocuklar oyun oynarken görülmektedir.

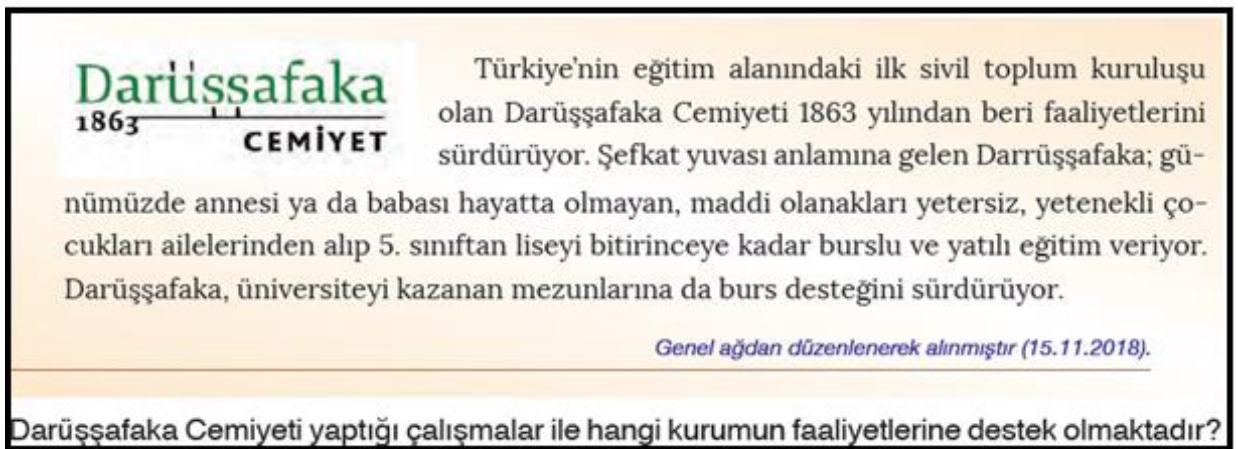
Görsel 6. Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders Kitabı, s. 26

Görsel 6'da çocukların yiyecek içecek sırasında oldukları bir fotoğraf ile yeterli beslenme olanaklarına sahip olamayan dezavantajlı çocuklara yer verilmiştir (Görsel 6).

Görsel 7. Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders Kitabı, s. 131

Görsel 7'de engelliler için yapılan proje çalışmaları hakkında bilgi verilen bir haber metni yer almaktadır.

Görsel 8. Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders Kitabı, s. 144

Görsel 8'de yer alan haber metninde eğitim alanındaki ilk sivil toplum kuruluşu olan Darüşşafaka Cemiyeti'nin dezavantajlı çocuklara yönelik sürdürdüğü faaliyetlere değinilmiştir.

4. 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Dezavantajlı Gruplara Yer Verilme Durumuna İlişkin Bulgular

Araştırmanın dördüncü alt problemi kapsamında 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı incelenerek dezavantajlı gruplara nasıl yer verildiği tespit edilmiş, bulgulara Tablo 5'te yer verilmiştir. Ayrıca 6. sınıf ders kitabında dezavantajlı gruplar ile ilişkilendirilen görseller, açıklamaları ile birlikte sunulmuştur.

Tablo 5. 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan dezavantajlı gruplar

Dezavantajlı Grup	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım
Çocuklar Mülteciler Yetersizliği olan bireyler	Birey ve Toplum	Farklılıklara Saygı Duyuyorum	SB.6.1.3. Toplumda uyum içerisinde yaşayabilmek için farklılıklara yönelik ön yargıları sorgular.
Yoksullar	Birey ve Toplum	Yardımlaşma ve Dayanışma	SB.6.1.4. Toplumsal birlikteliğin oluşmasında sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı destekleyici faaliyetlere katılır.
Mülteciler	Bilim, Teknoloji ve Toplum	Sosyal Bilimlerin Toplum Hayatına Etkisi	SB.6.4.1. Sosyal bilimlerdeki çalışma ve bulgulardan hareketle sosyal bilimlerin toplum hayatına etkisine örnekler verir
Kadınlar	Etkin Vatandaşlık	Toplumsal Hayatta Kadının Yeri	SB.6.6.6. Türk tarihinden ve güncel örneklerden yola çıkarak toplumsal hayatta kadına verilen değeri fark eder.

Tablo 5 incelendiğinde 6. sınıf ders kitabında dezavantajlı gruplarla ilgili unsurların "Birey ve Toplum", "Bilim, Teknoloji ve Toplum" ve "Etkin Vatandaşlık" öğrenme alanı kazanımları ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Sayfa 17'de 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı ile ilgili haber metninde farklı dil, din ve sosyo-ekonomik duruma bakılmaksızın çocukların sevgi ve saygı ile kaynaştıkları belirtilmiştir. Sayfa 20'de bireysel özellikleri bakımından farklılık gösteren kişilere örnek olarak zihinsel yetersizliği, iştme güçlüğü, bedensel yetersizliği bulunan, üstün zekalı ve üstün yetenekli bireyler ele alınmış, toplumsal uyumu sağlamak için farklılıklara saygı duyulması gerektiği aktarılmıştır. Sayfanın devamında bireylerin dini inanç, farklı kültürler ve farklı sosyo-ekonomik durum, etnik köken, dini inanç ve mezhepsel farklılıklar bakımından da farklılık gösterebilecekleri, bu tür farklılıklara tarafsız yaklaşarak saygı duyulması gerektiği vurgulanmıştır. Sayfa 132'de *Sosyal Bilimlerin Toplum Hayatına Etkisi* başlığında sosyal bilim dallından biri olan Sosyoloji alt başlığında bu bilimin kültürel farklılıkların bilincinde olmamızı sağladığı belirtilmiş, bu kapsamda mültecilerin yaşam koşullarının ve kültürel değerlerinin sosyoloji bilimi sayesinde öğrenilebileceği, böylece önyargılarımızdan kurtularak onlara karşı daha anlayışlı olacağımız ifade edilmiştir. Etkin Vatandaşlık öğrenme alanında yer alan "SB.6.6.6. Türk tarihinden ve güncel örneklerden yola çıkarak toplumsal hayatta kadına verilen değeri fark eder." Kazanımı ile ilgili olarak *Toplumsal Hayatta Kadının Yeri* adlı konu içerisinde bahsedilen dezavantajlı grup kadınlardır. Sayfa 227-232 arasında Toplumsal Hayatta Kadının Yeri konusu ayrıntılı olarak işlenmiş, Türk tarihinden örneklerle kadının siyasal, toplumsal ve ekonomik yaşamdaki yeri işlenmiştir.

Görsel 9. Sosyal Bilgiler 6. Sınıf Ders Kitabı, s. 20

Görsel 9'da farklılıklara saygı konusunun 21 Mart Dünya Dawn Sendromu Günü ile ilgili bir fotoğraf ve altında bir sloganla pekiştirildiği görülmektedir.

Sıra Sizde

Aşağıda verilen bilgilerden de yararlanarak toplumda uyum içinde yaşayabilmek için farklılıklara karşı anlayışlı olmanın önemi hakkındaki düşüncelerinizi defterinize yazınız.

Dünyanın birçok yerinde savaş ve afet gibi toplumları olumsuz etkileyen durumlar yaşanabilmektedir. Bu yerlerde yaşayan insanlar güvenliklerinden endişe duydukları için kimi zaman başka ülkelere sığınıp kendi ülkelerinden ayrılmak zorunda kalabilmektedir. Bu durumda olan insanlara **mülteci** adı verilir. Ülkemizde de çok sayıda mülteci yaşamaktadır. Yetkililer ülkemize sığınan mültecilerin güven ve huzur içinde yaşamaları için önemli çalışmalar yapmaktadır. Ülkemizin çeşitli yerlerinde kurulan mülteci kamplarında (Görsel 1.16) insanların barınma, giyinme, beslenme ve güvenlik ihtiyaçları karşılanmaktadır. Ülkemiz çeşitli nedenlerle zor duruma düşmüş insanlara destek olmaktadır.

1.16

Görsel 10. Sosyal Bilgiler 6. Sınıf Ders Kitabı, s. 20

Görsel 10'da "Sıra Sizde" etkinliği kapsamında mültecilerle ilgili bilgi metni sunularak toplumda uyum içinde yaşayabilmek için öğrencilerin farklılıklara karşı anlayışlı olmanın önemi hakkındaki düşüncelerini yazmalarının istendiği görülmektedir.

Görsel 11. Sosyal Bilgiler 6. Sınıf Ders Kitabı, s. 132

Görsel 11'de ülkemizde kurulan bir mülteci kampının fotoğrafı yer almaktadır.

Bireylere cinsiyetlerinden dolayı toplumda adaletsiz bir şekilde davranılmasına **cinsiyet ayrımcılığı** adı verilir. Ülkemizde ve dünyada kadınların genellikle şoförlük, futbol hakemliği, yöneticilik vb. meslekleri yapması toplum tarafından uzun yıllar yadırganmıştır. Bu durum, cinsiyet ayrımcılığına örnektir. Bireylere cinsiyetlerinden dolayı ayrımcılık yapılmamalı, kadın ve erkek her bireyin eşit haklara sahip olduğu unutulmamalıdır.

Kadına yönelik şiddet toplum tarafından kabul görmeyen bir durumdur. İnsanların bedenlerine yönelik her türlü saldırı **fiziksel şiddet** olarak adlandırılır. Toplumda kadınlara şiddet içeren davranışlarda bulunulması asla kabul edilemez. Anayasamıza göre herkesin kişi dokunulmazlığı hakkı bulunmaktadır. Şiddetin söz konusu olduğu bir durumla karşılaşılsa bu durum hemen en yakında bulunan güvenlik güçlerine bildirilmelidir.

Şiddet denilince yalnızca fiziksel şiddetten bahsedilmemektedir. Fiziksel şiddetin yanı sıra psikolojik ve ekonomik şiddet de söz konusu olabilmektedir. **Psikolojik şiddet** aynı zamanda **duygusal şiddet** olarak da adlandırılır. Psikolojik şiddet, bireyin ruh sağlığı ve duygularında kalıcı izler bırakabilir.

Görsel 12. Sosyal Bilgiler 6. Sınıf Ders Kitabı, s. 227

Görsel 13. Sosyal Bilgiler 6. Sınıf Ders Kitabı, s. 232

Görsel 12 ve 13'te kadınların maruz bırakıldığı fiziksel, duygusal, psikolojik ve ekonomik şiddet kavramlarının ele alındığı bilgi metni ve devamında kadına şiddetle mücadele gününü konu alan bir afişe yer verilmiştir.

5. 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Dezavantajlı Gruplara Yer Verilme Durumuna İlişkin Bulgular

Araştırmanın beşinci alt problemi kapsamında 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı incelenerek dezavantajlı gruplara nasıl yer verildiği tespit edilmiş, bulgulara Tablo 6'da yer verilmiştir. Ayrıca 7. sınıf ders kitabında dezavantajlı gruplar ile ilişkilendirilen görseller, açıklamaları ile sunulmuştur.

Tablo 6. 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan dezavantajlı gruplar

Dezavantajlı Grup	Öğrenme Alanı	Konu	Kazanım
Mülteciler Çocuklar	İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Nedenleriyle ve Sonuçlarıyla Göç Yerleşme ve Seyahat Özgürlüğü	SB.7.3.3. Örnek incelemeler yoluyla göçün neden ve sonuçlarını tartışır. SB.7.3.4. Temel haklardan yerleşme ve seyahat özgürlüğünün kısıtlanması halinde ortaya çıkacak olumsuz durumlara örnekler gösterir.
	Etkin Vatandaşlık	Daha Fazla Demokrasi	SB.7.6.4. Demokrasinin uygulanma süreçlerinde karşılaşılan sorunları analiz eder.
	Küresel Bağlantılar	Yurtta Barış Dünyada Barış	SB.7.7.1. Türkiye'nin üyesi olduğu uluslararası kuruluşlara örnekler verir.
		Biz Konuksever Bir Milletiz Dünyayı Biz Kurtaracağız	SB.7.7.3. Çeşitli kültürlerle yönelik kalıp yargıları sorgular. SB.7.7.4. Arkadaşlarıyla birlikte küresel sorunların çözümüne yönelik fikir önerileri geliştirir.
Yoksullar	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Sosyal Hayatta Vakıfların Yeri	SB.7.5.3. Kurumların ve sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarına ve sosyal yaşamdaki rollerine örnekler verir

Tablo 6 incelendiğinde 7. sınıf ders kitabında dezavantajlı gruplarla ilgili unsurların "İnsanlar, Yerler ve Çevreler", "Üretim, Dağıtım ve Tüketim", "Etkin Vatandaşlık" ve "Küresel Bağlantılar" öğrenme alanı kazanımları ile ilişkilendirildiği görülmektedir. İnsanlar, Yerler ve Çevreler öğrenme alanında yer alan "SB.7.3.3. Örnek incelemeler yoluyla göçün neden ve sonuçlarını tartışır." kazanımı ile ilişkili olarak konu içerisinde bahsedilen dezavantajlı grup mültecilerdir. Sayfa 114-117 arasında *Nedenleriyle ve Sonuçlarıyla Göç* başlığı altında göç olgusunun kapsamı ayrıntılı olarak aktarılmıştır. Ülkelerinde yaşanan savaş, doğal afet, mübadele, toplumsal baskı ve terör gibi nedenlerle göç ederek dezavantajlı gruba dâhil olan insanların yaşadıkları güçlükler aktarılmış, "SB.7.3.4. Temel haklardan yerleşme ve seyahat özgürlüğünün kısıtlanması halinde ortaya çıkacak olumsuz durumlara örnekler gösterir." kazanımı ile ilişkili olarak konu içerisinde bahsedilen dezavantajlı gruplar mülteciler ve dini azınlıklardır. Sayfa 119'da *Yerleşme ve Seyahat Özgürlüğü* başlıklı konuda yer alan haber metninde Suriye'de yaşayan insanların savaş nedeniyle yaşadıkları kıtlık, hastalık ve barınma sorunlarına değinilmiştir. Sayfa 159'da *Geçmişten*

Günümüze Üretim Araçları adlı konuda Sanayi İnkılabı sonrasında işçi sınıfının doğduğu, çeşitli sosyal ve ekonomik sorunların ortaya çıktığı, çocukların ağır işlerde çalıştırılarak haklarının ihlal edildiği bilgisi verilmiştir. Sayfa 164'te *Sosyal Hayatta Vakıfların Yeri* başlıklı konuda ele alınan kuruluşlardan Kızılay ve Darülaceze Başkanlığının toplumda dezavantajlı durumdaki insanlara verdikleri hizmetler, amaçları ve yaptığı çalışmalar aktarılmıştır. Sayfa 206 ve 207'de *Yurtta Barış Dünyada Barış* başlığı altında dünya barışı ve ülkeler arası iş birliğini sağlamayı amaçlayan kuruluşlar tanıtılmış, UNICEF (BM Çocuk Yardım Fonu) tarafından Arakanlı çocukların temel ihtiyaçlarının giderilmesi için uluslararası topluma "acil çaba" gösterilmesi çağrısını içeren bir haber metnine yer verilmiştir. Sayfa 216'da *Biz Konuksever Bir Milletiz* başlığında yer alan etkinlikte mülteci ve göçmenlerin ev sahibi toplumlara uyum sağlamalarında kültür ve sanatın önemine değinen rapor hakkında bilgi verilerek toplumda uyum içerisinde yaşayabilmek için farklılıklara saygıyı kapsayan soruları öğrencilerin cevaplamaları istenmiştir. Sayfa 223'te yoksulluk, ayrımcılık, salgınlar ve silahlı çatışmalarla mücadele edilen coğrafyalarda kimlik kaydı yapılmamış çocukların şiddete daha yatkın oldukları belirtilmiş ve bu bilgiye dayalı olarak öğrencilere sorular yöneltilmiştir.

Görsel 14. Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabı s.116

Görsel 14'te savaş nedeniyle göç etmek zorunda kalan Suriyeli mültecilerin göç sırasında yaşadıkları zorlukları yansıtan bir fotoğrafa yer verilmiştir.

Görsel 15. Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabı, s. 120

Görsel 15'te yer alan haber metninde Myanmar'da 1982'de kabul edilen yasayla vatandaşlık haklarını kaybeden Arakanlı Müslümanların Birleşmiş Milletler tarafından "eziyet gören dini azınlık" olarak kabul edildikleri, buradaki insanların yasal, ekonomik ve toplumsal ayrımcılığa maruz kaldıkları belirtilmiştir.

Amacı:

- Afetlerde ve olağan dönemde ihtiyaç sahiplerine yönelik yardım sağlamak
- Toplumda yardımlaşmayı geliştirmek
- Güvenli kan teminini gerçekleştirmek

Yaptığı çalışmalar:

- Ülke çapında yaygınlaştırdığı afet müdahale ve afet lojistik sistemleri ile afet bölgelerinde etkili hizmetler verir.
- Bölge Kan Merkezleri, Kan Bağış Merkezleri ve mobil kan bağış araçları ile ülkemizin ihtiyacı olan kanın tamamını gönüllü ve sürekli bağışçılardan karşılamayı sağlar.
- Ülkemiz dışında da doğal ve insan kaynaklı afetlere müdahale eder.
- Ülke genelinde hizmet veren şubeleri aracılığıyla yıl boyunca ihtiyaç sahiplerinin yanında olur.
- Hastaneler ve tıp merkezlerinde uzman sağlık kadroları ile hizmet verir.

Görsel 16. Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabı, s. 162

Amacı:

- Darülaceze "Yaratandan dolayı yaratılana saygı" misyonunun birleştiriciliğiyle ortaya çıkan güçle, sevgi ile gönülden verenle alanın oluşturduğu şeffaf, kutsal bir sosyal dayanışma havuzudur.

Yaptığı çalışmalar:

- Sokaga terk edilmiş 0-6 yaş grubu çocukların her türlü ihtiyacını (barınma, yiyecek, giyecek, sağlık) karşılar.
- Günlük yaşam aktivitelerini kısmen yapabilenlerin ve yapamayanların her türlü ihtiyacını giderir.
- Kurumdaki sakinlere, personele ve halka sağlık hizmetleri verir.
- Sosyal ve kültürel etkinlikler ile tanıtım faaliyetleri yapar.

Görsel 17. Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabı, s. 164

Görsel 16 ve 17'de Kızılay'ın afetlerde ve olağan dönemde ihtiyaç sahiplerine yönelik yardım sağlaması, göç ve mülteci hizmetleri vermesi ve Darülaceze'nin terk edilmiş 0-6 yaş grubu çocuklar ile günlük yaşam aktivitelerini yapmakta zorluk yaşayanlar için verdiği hizmetler aktarılmıştır.

... yerlerinden edilenler, hukuksal yardım alma imkânlarından yoksun olanlar, yardıma ihtiyaç duyduklarında dil engeliyle karşılaşanlar, kendi gruplarınca baskı altına alınanlar veya iki yaşam tarzı arasında sıkışıp kalanlar, engelli oldukları için toplumdan dışlanmış olanlar, her şeyini kaybetmiş ve yeniden başlayamayacak kadar kırılgan olanlar, yaşlılar, yabancı düşmanları tarafından hedef seçilen azınlıklar...

Nancy Flowers (Nensi Fıllavrs), *Pusulacık*, s. 232

Görsel 18. Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabı, s. 196

? Savaş nedeniyle vatanından edilen ve bir mülteci kampında yaşamına devam eden çocukların (Görsel 6.13) bu süreçte karşı karşıya kaldıkları insan hakları ihlalleri neler olabilir?

Görsel 6.13

Görsel 19. Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabı, s. 196

Görsel 18'de *Daha Fazla Demokrasi* başlığında günümüzde bazı ülkelerde yaşanan antidemokratik uygulamalar sonucunda insan haklarının ihlal edildiği belirtilerek antidemokratik uygulamalar nedeniyle dezavantajlı durumda olan kişilerin olduğunu aktaran bir metne yer verilmiştir. Görsel 19'da mültecilerle ilgili bir soru ve fotoğraf bulunmaktadır.

Görsel 20.Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabı, s. 207

Görsel 20'de FAO (BM Gıda ve Tarım Örgütü) hakkında bilgi verilerek, Afrika'da çatışmaların ve karışıklığın devam etmesi sonucunda açlığın artmasını konu edinen bir haber metnine yer verilmiştir.

Görsel 21.Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabı, s. 220

Görsel 21'de *Dünyayı Biz Kurtaracağız* başlığında doğal afetler, terör, açlık, göç olguları hakkında bilgi verilmiş, bu durumlarda insanların yaşadığı olumsuzluklar aktarılmıştır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (MEB, 2018) ve sosyal bilgiler ders kitaplarının dezavantajlı gruplar açısından incelendiği bu araştırmanın birinci alt problemi doğrultusunda elde edilen sonuçlara göre SBÖP (MEB, 2018) incelendiğinde "Bireysel Gelişim ve Öğretim Programı" başlığında programın hazırlanmasında bireysel farklılıkların göz önünde bulundurulduğu, bireylerin ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda programın hazırlandığı yönündeki açıklamalara yer verildiği görülmektedir. Bu kısımda bireysel farklılıklardan bahsedilse de doğrudan özel amaçlar ve yetkinlikler kısmında dezavantajlı gruplara rastlanmamaktadır. Kazanımlarda bireysel farklılıklar, bu farklılıkların birleşmesi için sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı destekleyici faaliyetlere katılım, kalıp yargıları sorgulama, çocuk hakları,

seyahat ve yerleşme özgürlüğü, çeşitli kültürlerle yönelik kalıp yargıları sorgulama ve toplumsal hayatta kadına verilen değerin fark edilmesine yönelik ifadeler tespit edilmiştir.

Araştırmanın diğer alt problemleri kapsamında incelenen 4. 5. 6. ve 7. Sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarında ise dezavantajlı grupların birey ve toplum, Etkin Vatandaşlık ve Küresel Bağlantılar (daha çok 7. sınıfta) öğrenme alanları kapsamında ele alınmış olduğu görülmektedir. Bilim, Teknoloji ve Toplum, İnsanlar, Yerler ve Çevreler ve Üretim, Dağıtım ve Tüketim öğrenme alanlarında konu içerisinde geçen örneklerle dezavantajlı gruplara yer verildiği belirlenmiştir. Kültür ve Miras öğrenme alanında ise dezavantajlı gruplara rastlanmamıştır. Ders kitaplarında mültecilere sıklıkla yer verildiği görülmektedir. İnternet haberleri, görseller ve metinlerde mültecilerin kendi ülkelerinden tanımadıkları bir ülkeye gitmek zorunda kalmalarına, dil problemleri yaşamalarına ve kaldıkları kamplara yer verilmiştir. Literatürde Suriyeli mülteci öğrencilerin eğitim sorunlarının başında dil problemleri ve eğitim sistemine adapte olma sürecinde zorlandıkları hakkında çalışmalar yer almaktadır (Cırt-Karaağaç ve Güvenç, 2019; Tosun, Yorulmaz, Tekin ve Yıldız, 2018; Başar, Akan ve Çiftçi, 2018; Pehlivan-Yılmaz, 2019). Bu çalışmada sosyal bilgiler ders kitaplarında da mülteci öğrencilerin benzer sorunlarına değinildiği tespit edilmiştir. Literatür incelendiğinde mülteci öğrencilerle ilgili çalışmaların, genellikle eğitim sistemimize uyum sağlama sürecine ve göç olgusuna yoğunlaştığı görülmektedir. Sezer ve Şamlı (2017) çalışmalarında ders kitaplarında mültecilerle ilgili unsurları göç olgusu kapsamında ele almışlardır. Çalışmalarında ders kitaplarında sığınmacı ve mültecilerin hakları konusundaki yasal düzenlemelere yer verilmesini önermişlerdir. Ayrıca Pehlivan-Yılmaz (2021) sosyal bilgiler öğretim programı ve ders kitaplarında değişen ve değişmeyen göç olgusunu araştırdığı çalışmasında 2005 ile 2020 yılları arasında okutulan ders kitaplarında göç olgusunun iç göç ve dış göç şeklinde yer aldığını ancak 2015 ile 2020 yılları arasında okutulan ders kitaplarında göçün siyasi, sosyal ve psikolojik etkilerine de değinildiği sonucuna ulaşmıştır. Bu araştırmada da göç olgusunun dezavantajlı bir grup olan mülteci öğrenciler bakımından ele alındığı görülmektedir.

Bu araştırma kapsamında incelenen ders kitaplarında dezavantajlı durumda olan çocuklara en fazla Etkin Vatandaşlık öğrenme alanında yer verildiği tespit edilmiştir. Ders kitaplarında çocuk haklarına, çocuk işçiliğine, mülteci çocukların yaşadıkları zorluklara metinler ve görseller aracılığıyla değinilmiştir. Sucu (2020) araştırmasında çocuk hakları ile ilişkili konuların daha çok birey ve toplum öğrenme alanında ele alındığını belirtmektedir. Benzer şekilde Tiftikçi (2018) de araştırmasında 5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında çocuk haklarının birey ve toplum ünitesinde işlenmekle birlikte diğer ünitelerle de ilişkilendirildiğini tespit etmiştir. Kepenekçi-Karaman (2010) ilköğretim ders kitaplarında çocukların sosyal haklarını araştırdığı çalışmada tüm ders kitaplarında sosyal hakların en fazla 6. sınıf ders kitabında yer aldığını tespit etmiştir. Bu araştırmadan farklı olarak en fazla 4. ve 5. sınıf ders kitaplarında sosyal haklara değinildiği tespit edilmiştir.

Dezavantajlı gruplardan biri olarak incelenen yetersizliği olan bireyler daha çok 4. ve 5. sınıf ders kitaplarında bireysel farklılıklar ve çocuk hakları bağlamında ele alınmıştır. 6. ve 7. sınıf ders kitaplarında ise metin içerisinde görsellerle desteklenerek aktarılmıştır. Yetersizliği olan bireylere yönelik literatürde eğitim alanında (Güven, 2021; Çetin, 2020; Kaya, 2017), istihdamlarına yönelik (Kurt, 2020; Şen, 2018), spor alanında (Çevik ve Kabasakal, 2013; Albayrak, 2020), sosyal politikalar ve sosyal hizmetler alanında (Işık ve Demirok, 2021; Kalaycı, 2021; Kalaycı, 2020; Kanyılmaz-Polat, Bacak, Kiroğlu, 2020) yapılan birçok çalışma bulunmaktadır. Eğitim alanı ile ilgili olarak Mengi (2019) araştırmasında sosyal Bilgiler ders kitapları ve öğretim programında yetersizlik ile ilgili olarak ele alınan konu/temaların yeterli ve doğru aktarılmadığını, bazı yerlerde yanlış algıların oluşabileceğini, yetersizlik konusunda farkındalığın sağlanması bakımından eksikliklerin olduğunu belirtmiştir. Bu araştırmada da benzer sonuçlara rastlanmıştır. Çocuk haklarına birkaç gazete haberi ve görsellerle değinilmesinin yeterli olmadığı düşünülmektedir.

Dezavantajlı gruplar arasında yer alan kadınlar ile ilgili konunun 6. sınıf 6. ünite kapsamında doğrudan ele alındığı tespit edilmiştir. Başaran'ın (2019) araştırmasında da 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabının 6. ünitesinde yer alan Kadın ve Toplum başlıklı bölümün toplumsal cinsiyetle ilişkili en fazla olumlu örneğe sahip bölüm olduğu belirtilmiştir. Bu açıdan araştırma sonuçlarının birbirini desteklediği söylenebilir. Ayrıca literatür incelendiğinde dezavantajlı gruplar içerisinde yer alan kadınlarla ilgili konuların genel olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ilgili çalışmalar kapsamında incelendiği

görülmüştür (Dündar, 2021; Karaboğa, 2020; Fidan 2019; Şeker, 2014; Demirel, 2010). Blumberg (2007) ders kitaplarında cinsiyet yanlılığını araştırdığı çalışmasında kadının son yıllardaki konumu değişse de büyük ölçüde görmezden gelindiğini ifade etmiştir. Bu çalışmada ders kitaplarında toplumsal hayatta kadının yerine değinilmekle birlikte kadına yönelik şiddete dikkat çeken metinlere de yer verildiği tespit edilmiştir.

Araştırma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde dezavantajlı grupların hemen hemen her sınıf seviyesinde sosyal bilgiler ders kitaplarında ele alındığı belirlenmiş, ancak bazı gruplara daha fazla yer verilirken bazılarına daha sınırlı şekilde yer verildiği, bazılarına ise hiç değinilmediği tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda bütün sınıf seviyelerinde yer verilen dezavantajlı grupların çocuklar ve mülteciler olduğu belirlenmiştir. Araştırmada elde edilen bu sonuç Gürel ve Avcı (2022)'nin araştırma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Gürel ve Avcı (2022) vatandaşlık ve insan hakları bağlamında sosyal bilgiler ders kitaplarını inceledikleri araştırmada sosyal bilgiler ders kitaplarında en çok yer alan dezavantajlı grupların çocuklar, engelliler, mülteciler ve yaşlılar olduğunu belirlemişlerdir. Bu araştırmada çocuklarla ilgili metinler ve örneklerde çocuk haklarının çeşitli boyutlarıyla her sınıf seviyesinde ele alındığı tespit edilmiştir. Çocuk haklarının ihlal edildiği durumlara, çocuk işçilere, beslenme ve barınma ve yetersizliği olan çocuklara, yetersizliği olan çocuklara ilişkin bilgiler çoğunlukla görsellere desteklenerek sunulmuştur. Mültecilere gerek metin içinde gerek görseller yoluyla yer verildiği belirlenmiştir. Mültecilerle ilgili metinler ve örneklere önyargı ve kalıp yargıları fark etme, empati, yardımlaşma, farklılıklara saygı becerileri ile göç, küresel sorunlar, yerleşme ve seyahat özgürlüğü konuları kapsamında yer verilmiştir. Bu durum, incelenen ders kitaplarının basım tarihlerinde mülteci konusunun ülke ve dünya gündemindeki güncelliğini koruması ve konunun ders kitaplarına aktarılması şeklinde açıklanabilir.

Araştırma sonuçlarına göre dezavantajlı gruplar içinde yer alan kronik hastalıklarla yaşayan kişiler, roman ve Çingeneler, HIV/AIDS ve LGBTQI bireylere sosyal bilgiler ders kitaplarında yer verilmemiştir. Smestad (2018) Norveç ders kitaplarında LGBT sorunlarını incelediği araştırmada ders kitaplarında LGBT'li bireyler ve yaşamlarına değinen metinlere yer verildiğini ancak açıklamaların yeterli olmadığını belirlemiştir. Mnguni (2019) Afrika Yaşam Bilimleri ders kitaplarında HIV/ AIDS konusuna yer verilme durumunu araştırdığı çalışmada HIV/AIDS'in yayılmasını önlemek için müfredatın önemli rol oynadığını belirtmiştir.

Araştırmada elde edilen sonuçlardan hareketle sosyal bilgiler dersinin özel amaçları ve kazanımları gözönüne alındığında ders kitaplarında dezavantajlı gruplara sınırlı şekilde yer verildiği söylenebilir. Buna göre Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ve ders kitaplarında dezavantajlı gruplara daha fazla yer verilmesi önerilebilir. Ayrıca literatüre katkı sağlaması açısından farklı yayınevlerinin ders kitaplarının da dezavantajlı gruplar bakımından incelenmesi önerilebilir. Dezavantajlı grupların pek çoğu birbirinden bağımsız değildir. Bireyler birden fazla dezavantaj durumunu aynı anda yaşayabilmektedirler. Bu gerçeklik göz önüne alınarak ileride yapılacak çalışmalarda dezavantajlı grupların ayrı ayrı ele alındığı araştırmaların yanı sıra çoklu dezavantaj yaşayan bireylerin ve grupların bütünsel bir bakış açısıyla ele alınacağı araştırmaların literatüre kazandırılması önerilebilir.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Albayrak, H. (2020). Dezavantajlı çocuklar için spor faaliyetlerinin öneminin eleştirel teori bakış açısıyla ele alınması. *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, 20(1), 67-89.
- Ayaşlıoğlu, E. (2020). *Yeni medya eksenli bir halkla ilişkiler anlayışı: dezavantajlı gruplar üzerine bir alan araştırması* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
- Azer, H. (2021). *7. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabı*. Ankara: EKOYAY Eğitim Yayıncılık Matbaacılık.
- Başar, M., Akan, D. & Çiftçi, M. (2018). Mülteci öğrencilerin bulunduğu sınıflarda öğrenme sürecinde karşılaşılan sorunlar. *Kastamonu Education Journal*, 26(5), 1572-1578. DOI: 10.24106/kefdergi.427432
- Başaran, M. (2019). *Sosyal bilgiler öğretim programı ve ders kitaplarında toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, Türkiye.
- Blumberg, L. R. (2007). Gender bias in textbooks: a hidden obstacle on the road to gender equality in education. *Education for All Global Monitoring Report 2008*, 1-54.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.

- Cankaya, İ. (2020). Sürekli eğitim merkezlerinin faaliyetlerinin dezavantajlı gruplar açısından incelenmesi. *Turkish Academic Studies*, 1, 44-56.
- Chapman, A. & Carbonetti, B. (2011). Human rights protections for vulnerable and disadvantaged groups: The contributions of the un committee on economic, social and cultural rights. *Human Right Quarterly*, 33/3, 682-732.
- Coolican, H. (2009). *Research methods and statistics psychology*. Hodder Education, 5.th Edition, London.
- Can, D., Pekbay, C., Hakverdi-Can, M., Kaya, G., Avşar-Tuncay, A. & Candan, S. (2017). İlköğretim ders kitaplarında engellilik. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 41, 75-89.
- Cırt-Karaağaç, F. & Güvenç, H. (2019). Resmi ilkokullara devam eden Suriyeli mülteci öğrencilerin eğitim sorunları. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 532-568.
- Çayır, K. & Ergün, M. (2014). *Ders kitaplarında engellilik*. Erişim tarihi: 14.10.2022, <https://e-kutuphane.ihem.barobirlik.org.tr/bitstreams/0b207ea5-b55b-4b1c-9e30-ed8b0e47b255/>
- Çetin, E. (2020). Türkiye’de engelli bireylerin ulusal ve uluslararası sözleşmeler bağlamında eğitim hakkına erişimi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(53), 1111-1122.
- Çevik, O. & Kabasakal, K. (2013). Spor etkinliklerinin engelli bireylerin toplumsal uyumuna ve sporla sosyalleşmelerine etkisinin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi* 3(2), 74-83.
- Çeviker, A., Mumcu, H. E., Şekeroğlu, M. Ö. & Bayrak, M. (2018). UNICEF’e göre Türkiye’de dezavantajlı kabul edilen grupların sportif etkinliklerle sosyal uyumun sağlanması. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 221-238.
- Demirel, E. (2010). *Sosyal bilgiler ders kitaplarında cinsiyet ayrımcılığı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Türkiye.
- Demirtaş, D., Arslan, M. & Güven, D. (2016). Özel eğitim okullarının yönetsel sorunları. *e-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 21-49. DOI: 10.19160/e-ijer.43400
- Dere, İ. & Uçar, A. (2020). Küresel bağlantılar öğrenme alanının sosyal bilgiler ders kitaplarına yansımalarının incelenmesi. *Yaşadıkça Eğitim*, 34(2), 212-240. DOI: <https://doi.org/10.33308/26674874.2020342189>
- Dündar, S. (2021). *Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında toplumsal cinsiyet* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, Türkiye.
- Elmas, A. (2018). 1923-2016 Yılları arası hükümet programlarında dezavantajlı gruplar. *Social Scienses Studies Journal*. 4(15), 945-953.
- Fidan, S. (2019). *Sosyal bilgiler ders kitaplarında toplumsal cinsiyet* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
- Gürel, D. & Avcı, G. (2022). Social studies textbooks in Turkey in terms of citizenship and human rights: a critical discourse analysis. *International Journal of Curriculum and Instruction*, 14(2), 1600-1628.
- Güven, D. (2021). Zihin yetersizliği olan öğrencilerin devam ettiği destek eğitim odası hizmetine yönelik bir durum çalışması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 22(4), 895-919.
- Harut, S. B. (2021). *5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı*. Ankara: Ata Yayıncılık.
- Işık, M. & Demirok, K. (2021). Sosyal politika kapsamında kamu kuruluşları tarafından bir dezavantajlı grup olarak engellilere yönelik verilen hizmetlerin etkinliği: Isparta ili örneği. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 4(1), 111-135.
- İpek, İ. (2011). *İlköğretim 6. ve 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarında vatandaşlık eğitiminin sosyal bilgiler öğretim programındaki hedeflere uygunluğu yönünden değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir, Türkiye.
- Kahraman, F. & Kahraman, A. B. (2017). Dezavantajlılığın çocuk halleri: Dünyada ve Türkiye’de dezavantajlı gruplarda yer alan çocukların durumu. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 8(20), 256-268.
- Kalaycı, S. (2020). Engelli bireylerin kamusal hizmetlere erişebilmesinde belediyelerin yeri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, “Erişilebilirlik” Özel Sayısı 1, 83-104.
- Kalaycı, S. (2021). Sosyal hizmetlerin yerel yönetimlerde örgütlenmesi üzerine bir değerlendirme. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 21(52), 689-714.
- Kanyılmaz-Polat, E., Bacak, B. & Kiroğlu, F. M. (2020). Çalışma yaşamında görme engelli bireyler: Çanakkale örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 20(49), 917-960.
- Karaboğa, M. T. (2020). Sosyal bilgiler ders kitaplarında cinsiyet rolleri. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(10), 4849-4881.
- Kaya, A. (2017). *Bakım ve koruma altında bulunan zihin yetersizliği olan bireylere yönelik günlük yaşam eğitimi*

- programı geliştirilmesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye.
- Kazu, İ. Y. (2019). Sosyo-ekonomik açıdan dezavantajlı kişilerin eğitimleri sırasında karşılaştıkları sorunlar. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34, 38-47.
- Kepenekçi-Karaman, Y. (2010). Children's social rights in social studies textbooks in Turkish elementary education. *Procedia Sosyal ve Davranış Bilimleri*, 2, 576-581.
- Kurt, B. (2020). *Zihinsel engelli bireylerin istihdam sorunu ve çözüm önerileri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
- Mayer, S. E. (2003). What is a disadvantaged group. *Effective Communities Project* Minneapolis, Erişim Tarihi: 07.04.2022 http://www.effectivecommunities.com/pdfs/ECP_DisadvantagedGroup.pdf.
- Mengi, A. (2019). Sosyal bilgiler ders kitabı ve öğretim programı engellilik açısından incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 20(4), 707-736.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2018). *Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. sınıflar)*. Erişim tarihi: 11.11.2021, <http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201812103847686-SOSYAL%20B%C4%B0LG%C4%B0LER%20C3%96%C4%9ERET%C4%B0M%20PROGRAMI%20.pdf>
- Millî Eğitim Bakanlığı (2019). "Sokakta Mendil Mi, Okulda Kitap Mı?" Projesi (18.09.2019). Erişim tarihi: 15.04.2023. <https://tokat.meb.gov.tr/www/sokakta-mendil-mi-okulda-kitap-mi-projesi/icerik/3645>
- Millî Eğitim Bakanlığı (2021a). *Rehberlik ve Araştırma Merkezi Güçleniyor* (12.11.2019), Erişim Tarihi: 02.12.2021, <https://www.meb.gov.tr/rehberlik-ve-arastirma-merkezleri-gucleniyor/haber/19678/tr>.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2020). *Görme Engelli Öğrencilerimiz Teknoloji ile Buluştu* (21.02.2020). Erişim Tarihi: 15.04.2023, <https://orgm.meb.gov.tr/www/gorme-engelli-ogrencilerimiz-teknoloji-ile-bulustu/icerik/1280>
- Millî Eğitim Bakanlığı (2021b). *Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler ve Ev Sahibi Toplum için Ekonomik Fırsatların Desteklenmesi Projesi* (19.09.2019), Erişim tarihi: 05.12.2021, <http://www.meb.gov.tr/dezavantajli-bin-600-kisi-icin-mesleki-egitim-destegi/haber/19339/tr>.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2021c). *Kırklareli Milli Eğitim Müdürlüğü Marka Eğitim Şehri Kırklareli Projesi Çalıştay Raporu*. (28.04.2017 – 29.04.2017), Erişim Tarihi: 22.11.2021 https://kirkclareli.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_12/20145701_MEYK_YALIYTAY_RAPORU.pdf
- Millî Eğitim Bakanlığı (2021d). *Yalova Milli Eğitim Müdürlüğü Dezavantajlı Gruplar İçin Mesleki Rehberlik ve Kariyer Planlama Projesi*, Erişim tarihi: 01.12.2021, <http://yalova.meb.gov.tr/www/dezavantajli-gruplar-icin-mesleki-rehberlik-ve-kariyer-planlama-ab-projesi-ortaklarindan-ziyaret/icerik/1422>.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2022). *İşitme Engelli Öğrenciler İçin Dijital Eğitim Platformu* (23.03.2022), Erişim Tarihi: 15.04.2023. <https://www.meb.gov.tr/isitme-engelli-ogrenciler-icin-dijital-egitim-platfomu/haber/25652/tr>
- Mnguni, L. (2019). An investigation into the curriculum ideology that foregrounds the presentation of HIV/AIDS content in selected South Africa life sciences textbooks. *International Journal of STEM Education*, 6(25), 1-11.
- Olçay, T. (2019). *Avrupa birliği eğitim politikalarında dezavantajlı gruplar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Türkiye.
- Pehlivan-Yılmaz, A. (2019). *Sosyal bilgiler dersinde kültüre duyarlı eğitim uygulamaları: Mülteci öğrencilerle etkileşim* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye.
- Pehlivan-Yılmaz, A. (2021). Sosyal bilgiler ders kitapları ve öğretim programlarında değişen ve değişmeyen göç olgusunun incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 1713-1749.
- PIKTES (2021). *Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonunun Desteklenmesi Projesi*, Erişim tarihi: 16.11.2021, <https://piktes.gov.tr/cms/Home/Hakkimizda>
- Saldana, J. (2011). *Fundamentals of qualitative research*. Oxford University Press.
- Sezer, A. & Şamlı, C. (2017). Coğrafya öğretim programında ve ders kitaplarında göç olgusu. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 36, 16-25.
- Smestad, B. (2018). LGBT issues in Norwegian textbooks: Shared or fragmented responsibility? *Nordic Journal of Comparative and International Education (NJCE)*, 2(4), 4-20.
- Sucu, E. (2020). *Sosyal bilgiler ders kitaplarında çocuk haklarının analizi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sinop Üniversitesi, Sinop, Türkiye.
- Şahin, E. (2021). *6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı*. Ankara: Anadol Yayıncılık.
- Şeker, M. (2014). Aile ve kadın temalarının sosyal bilgiler ders kitaplarında veriliş biçimlerinin incelenmesi: Nitel bir araştırma. *Folklor/edebiyat*, 20(78), 107-120.
- Şen, M. (2018). Türkiye'de engellilere yönelik istihdam politikaları: Sorunlar ve Öneriler. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 8(2), 129-152.

- Topaloğlu, B. & Çam Aktaş, B. (2022). Okul psikolojik danışmanlarının gözünden mülteci öğrenciler. *e-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 13 (1), 69-84 . DOI: 10.19160/e-ijer.1032079
- Tosun, A., Yorulmaz, A., Tekin, İ. & Yıldız, K. (2018). Mülteci öğrencilerin eğitim sorunları, eğitim ve din eğitiminden beklentileri: Eskişehir örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 107-133.
- Tiftikçi M. Ş. (2018). *Ders Kitabında Çocuk Hakları: Sosyal Bilgiler Dersi Beşinci Sınıf Örneği*. Ders Kitapları Uluslararası Sempozyumu Tam Metin Bildiri Kitabı, 93-111. İstanbul.
- Toprakçı, E. (2012). Rethinking classroom management: A new perspective, a new horizon. *E-International Journal of Educational Research*, 3(3), 84-110.
- Toprakçı, E. (2016). *Eğitilim- pedandragoji*. İçinde Eğitim- Pedandragoji (Ed.: E.Toprakçı). Ankara: Ütopya Yayıncılık.
- Toprakçı, E. ve Yazıcı, B. (2021). *OECD ülkeleri ve Türkiye’de mülteci eğitimi*, VII. TURKCESS Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi. 01-03 Eylül 2021. KKTC. VII. TURKCESS Toplumsal Değişim ve İnovasyon” Tam Metin Kitabı, e-ISBN: 9786258499155. ss. 172-189. [http://turkcess.net/2021/ Kongre Kitabı:](http://turkcess.net/2021/Kongre_Kitabi) https://drive.google.com/file/d/1atjCFgTSGPSzyGhW_Hy5W_Oq6c5X_Dty/view
- Tüysüz, S. (2020). *4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı*. Ankara: Tuna Matbaacılık.
- UNESCO (2021). *Education Strategies for Disadvantaged Groups UNESCO Working Documents in the Series IIEP Contributions (1998)*, Erişim Tarihi:15.11.2021, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000114204>
- UNICEF (2021). *Türkiye-UNICEF Ülke Programı 2021-2025*, Erişim tarihi: 07.11.2021, <https://www.unicefturk.org/public/uploads/files/UNICEF-Turkey%20Country%20Programme%202021-2025-TR.pdf>
- UNRISD (United Nations Research Institute for Social Development), 2021, *Disadvantaged and Vulnerable Groups*, Erişim Tarihi: 22.11.2021, <http://socialprotection-humanrights.org/key-issues/disadvantaged-and-vulnerablegroups/>.
- Uçuş, Y. (2016). Dezavantajlı çocukların velilerine uygun olarak hazırlanan aile katılım etkinliklerinin (AKE) değerlendirilmesi: Nallıhan örneği. *e-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 7 (1), 1-20 . DOI: 10.19160/e-ijer.61586
- Ünal, R. (2014). *İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabının İnsan Hakları Boyutunda İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, Türkiye.
- Yeşil, Y., Horuzoğlu, M. & Koç, B. (2019). Sosyal devlet anlayışı çerçevesinde türkiye’de dezavantajlı gruplara yönelik faaliyetlerin değerlendirilmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 37, 255-273.
- Yıldırım Aykurt, A. (2020). 21.Yüzyıl’da sosyal sorunlar ve dezavantajlı gruplar. *Journal of Awareness*,5/3, 427-448.<https://doi.org/10.26809/joa.5.031>.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (12. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.